

Myndigheten för
samhällsskydd
och beredskap

Ett dubbelt trauma?

Medierapportering som stöd och belastning
för överlevande efter olyckor och katastrofer

FORSKNING

MSB:s kontaktpersoner:
Bodil Lundberg 010-240 56 61

Publikationsnummer MSB443
ISBN 978-91-7383-262-5

Förord

Postdokprojektet ” Det dubbla traumat - beredskap för potentiellt drabbade och medierapportering vid allvarliga händelser” finansierades av MSB under perioden december 2009 – november 2011.

Projektet som inkluderar ett antal delstudier har genomförts av Liselotte Englund, fil dr i journalistik och masskommunikation, med placering vid Kunskapscentrum för Katastrofpsykiatri (KcKP), Institutionen för neurovetenskap, Akademiska sjukhuset, Uppsala universitet.

Ett par delstudier har genomförts i samarbete med forskare vid värdinstitutionen i Uppsala, och en delstudie har gjorts tillsammans med forskare vid Umeå universitet. Särskild tacksamhet riktas till doktorand Rebecca Forsberg vid Kunskapscentrum för katastrofmedicin, Umeå universitet och fil dr Filip Arnberg, Uppsala universitet, för empiriska bidrag till två av delstudierna. Övriga som bidragit med engagemang och kunskande till det arbete som här presenteras är professor Tom Lundin, docent Per-Olof Michel samt fil dr Kerstin Bergh Johannesson vid Kunskapscentrum för Katastrofpsykiatri, Uppsala universitet.

Denna populärvetenskapliga sammanfattning inleds med en bakgrund som bygger på tidigare forskning om journalisters arbete på olycksplats. Syftet med introduktionen är att försöka bidra till ökad förståelse för projektresultaten om överlevandes upplevelser av samspel med reportrar och fotografer, under och efter en katastrof.

Det har varit av stort tvärvetenskapligt värde att vistas i en annan ämnesmässig miljö (medicin/psykiatri & psykologi) än den egna (journalistik/medie- och kommunikationsvetenskap). Det flervetenskapliga angreppssättet på området medier och trauman har berikats betydligt i mötet mellan samhällsvetenskap och medicin.

Min förhoppning är att denna populärvetenskapliga slutrapport ska kunna fungera som översikt och bidra med grundkunskap inom området för flera yrkesgrupper och samhällsfunktioner inom krisberedskapsområdet. Dessutom för journalister och medieföretag, inför framtida rapportering om traumatiska händelser.

Karlstad och By Kyrkby, augusti 2012

Liselotte Englund

Innehållsförteckning

1. Inledning	7
1.1 Bakgrund och tidigare forskning	7
1.2 Journalisters arbete på olycksplats	7
1.3 Pressetik på olycksplats.....	11
1.4 Stressreaktioner hos överlevande	13
2. Överlevande möter journalister	15
2.1 Journalisters närvaro som belastning	15
2.2 Journalisters närvaro som försumbar	17
2.3 Journalisters närvaro som stöd.....	17
3. Överlevande om medierapportering och egen exponering ...	19
3.1 Medierapporteringen som belastning.....	19
3.2 Medierapporteringen som försumbar.....	20
3.3 Medierapporteringen som stöd	20
4. Medier och överlevande – samspel i kris.....	21
4.1 Sammanfattande slutsatser	21
4.2 Några tankar om funktionell medierapportering i kris	23
4.3 Avslutande kommentarer och råd	25
Läs mer:.....	27

Sammanfattning

Projektet ”Det dubbla traumat - beredskap för potentiellt drabbade och medierapportering vid allvarliga händelser” var ursprungligen tänkt att endast omfatta två delstudier på temat överlevandes upplevelser av medieexponering efter en traumatisk händelse. Dels två mindre svenska tågolyckor (2004 och 2010), dels en långtidsuppföljning av Estoniakatastrofen 1994. I båda fallen genomförda som kvalitativa intervjuer. På en av tågolyckorna gjordes också en kvalitativ innehållsanalys av dagspressens rapportering om händelsen. Utöver nämnda studieobjekt kom projektet att utökas med långtidsuppföljningar av överlevande från Tsunamikatastrofen 2004¹ och Göteborgsbranden 1998, samt medarbetare vid Stödcentrum i Göteborgs Stad som arbetade efter branden². Därutöver har en studie genomförts på medierapporteringen efter jordbävningen i Haiti 2010³ samt en innehållsanalys med presshistoriska förtecken av medierapporteringen om neurosedynkatastrofens drabbade åren 1961-62⁴. Under perioden inföll också de tragiska norska dödsskjutningarna i Oslo och på Utøya, juli 2011. De senare genererade en observatörsstudie för Socialstyrelsen – utanför det nu redovisade projektet, men med många beröringspunkter (Englund m fl, 2012, KAMEDO 97).

Under den tvååriga postdokperioden har studier bedrivits inom sex forskningsspår:

- (1) Medieexponering av överlevande vid (a) naturkatastrofer, 'man made' eller tekniska katastrofer, (b) transportolyckor och (c) terrorattacker.
- (2) Traumajournalistik - journalisters arbetsvillkor och egna stressreaktioner under svåra rapporteringsuppdrag.
- (3) Samspelet mellan sjukvård och medier i katastrofsituationer.
- (4) Mediehistoriska och medicinhistoriska aspekter på katastrofjournalistik.
- (5) Stödpersoners erfarenheter av mötet mellan drabbade ungdomar och medier.
- (6) Innehållet i medierapporteringen – katastrofjournalistikens dramaturgi, iscensättningar och etik.

I föreliggande rapport presenteras i huvudsak resultat från de ursprungligen planerade undersökningarna (forskningsspår 1), men berikade av intryck från övriga studerade händelser.

Syftet med projektet ”Det dubbla traumat” var att undersöka interaktionen mellan journalister och drabbade, främst med utgångspunkt i överlevandes upplevelser av;

- (a) mötet med journalister på skadeplats och
- (b) medierapporteringen (publiceringarna), samt i förekommande fall egen medieexponering.

---

1 Enkätstudie, sexårsuppföljning, i samarbete med forskare vid KcKP – Kunskapscentrum för katastrofpsykiatri vid Uppsala universitet och CEFAM – Centrum för allmänmedicin, Stockholms Läns Landsting & Karolinska Institutet. 2600 svarande.

2 Webbenkäter. Långtidsuppföljning 13 år efter händelsen.

3 Webbenkät till svenska och norska journalister, om deras arbetsvillkor och stressreaktioner under rapporteringsuppdraget. Studien genomfördes i samarbete med forskare vid NKVTS – Nasjonalt Center for Vold og Traumatisk Stress, Oslo, samt Norsk Journalistlag.

4 Resultaten presenterades på symposiet ”Neurosedynkatastrofen 50 år”, Läkarnas Riksstämma, Stockholm 2011.

De huvudsakliga teoretiska utgångspunkterna har hämtats från journalistik- och medieforskning rörande bland annat journalistiska arbetsvillkor specifikt vid katastrofrapportering, pressetik samt nyhetsförmedling, medielogik och nyheters dramaturgi. Från det psykotraumatologiska fältet har teorier om kris- och stressreaktioner stått för viktiga perspektiv, både när det gäller utformning av frågor och vid analys av resultat.

Ett flertal metoder har tillämpats, däribland litteraturgenomgångar, innehållsanalyser, webb- och postenkäter samt kvalitativa intervjuer. Denna populärvetenskapliga sammanställning ger en skissartad översikt över resultaten från de olika undersökningarna.

Projekttiteln antyder en hypotes, nämligen att medieexponering och interaktion med journalister direkt efter en traumatisk händelse potentiellt skulle kunna innebära ett dubbelt trauma för den överlevande. Är så fallet? Enligt projektets resultat är svaret på den frågan både ja och nej. För vissa drabbade individer, i vissa situationer, kan både journalisters agerande på skadeplats och den medierapportering som följer upplevas som ett sekundärt trauma. För andra kan mediernas agerande och publiceringar kan upplevas som ett stöd och ett bidrag till känslan av sammanhang. En kategori överlevande upplever mediernas aktiviteter i anslutning till den traumatiska händelsen som mer eller mindre försumbara. Hela spektret av upplevelser och erfarenheter finns således representerat, och här framträder en delikatt uppgift för reportern eller fotografen på plats: att avgöra vem, när och var det kan vara lämpligt eller olämpligt att intervjua, fotografera och rapportera. De överlevandes syn på medierapporteringen förändras också över tid. Fler negativa reaktioner finns på journalistiken i akutskedet än på längre sikt. Reportage och inslag av uppföljande och förklarande karaktär beskriver de flesta drabbade i mer positiva termer än nyhetsrapporteringen i direkt anslutning till händelsen.

1. Inledning

1.1 Bakgrund och tidigare forskning

Större traumatiska händelser som olyckor och katastrofer leder ofta till intensiv mediebevakning, både på skadeplatser och i angränsande miljöer – såväl under akutfas som under mer långsiktig återhämtning och bearbetning. För enskilda drabbade kan närkontakten med reportrar och fotografer ibland bli mycket påtaglig. Medier fyller självklart en viktig funktion som informationskanal till allmänheten i samband med olyckor och katastrofer. Ofrånkomligt uppstår dock problem i mötet mellan medier och drabbade, i situationer av sårbarhet och sorg.

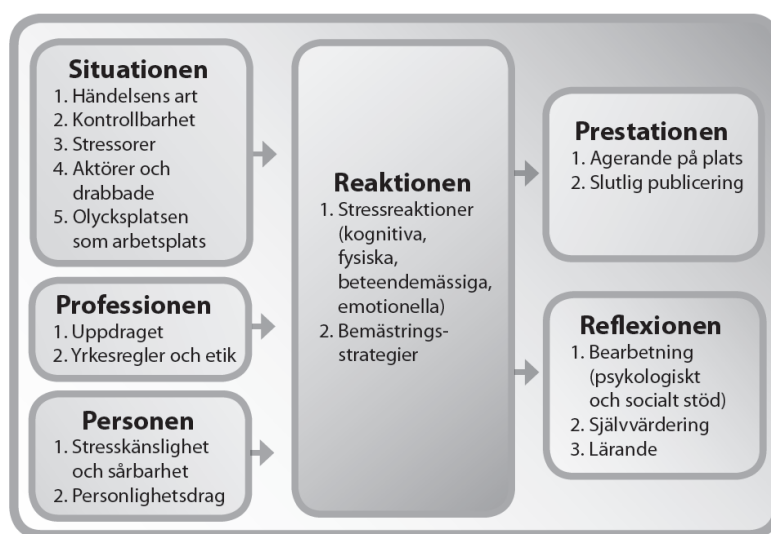
Forskning har i stor utsträckning saknats om hur överlevande upplever kontakten med journalister på en olycksplats och den medierapportering som sedan följer som följer efter en allvarlig händelse. Däremot är överlevandes stressreaktioner vid olyckor och katastrofer väl beforskat. Några få internationella studier belyser journalisters egna krisreaktioner, men om interaktionen mellan journalister och drabbade har kunskapen hittills varit begränsad.

1.2 Journalisters arbete på olycksplats

En del av förförståelsen kring hur överlevande kan uppleva interaktionen med journalister, bör bygga på kunskaper om hur och varför det journalistiska arbetet i krissituationer ser ut som det gör. Doktorsavhandlingen ”Katastrofens öga - en studie av journalisters arbete på olycksplats” (Englund, 2008) beskrev det journalistiska arbetet i anslutning till Göteborgsbranden 1998. Att komma som reporter eller fotograf till en olycks- eller katastrofplats innebär i många fall yrkesmässiga och personliga kval för den enskilda journalisten. Ett uppdrag som inte består av att rädda liv, utan att bevittna och rapportera, kan upplevas som provocerande av både omgivningen och journalisterna själva. Konflikter som uppstår på olycksplatser bottnar ofta både i andras okunskap om mediernas roll och i journalisternas svårigheter att förhålla sig till egna och andras krisreaktioner. Trots bristande träning för krissituationer kan många journalister ändå hantera sina egna reaktioner på händelsen och den extrema arbetssituationen. Journalisterna i undersökningen om medierapporteringen från Göteborgsbranden 1998 bemästrade den psykiskt påfrestande arbetssituationen genom att i olika utsträckning vara känslomässiga eller problemlösande, och i olika utsträckning agera som medmänniska respektive professionell journalist.

Till de stora utmaningarna vid rapportering från en allvarlig händelse hör förhållningssättet till de drabbade. De pressetiska reglerna om särskild hänsyn till offer för olyckor och brott sätts på prov. Journalisterna ställs inför svåra beslut om intervjumetoder och fotografering. Som rapporterade

professionella ögonvittnen har de både att ta hänsyn till sitt yrkesuppdrag och till den enskildes integritet. Såväl agerandet på plats som publiceringen i det aktuella mediet är betydelsefulla delar av rapporteringen. På Backaplan, den tragiska oktobernatten 1998, var det många journalister som kände skuld och skam under uppdragets genomförande, som innerst inne ville trösta och hjälpa till, men som samtidigt var starkt professionellt fokuserade på sitt uppdrag: att försöka beskriva vad som hänt. Ett mycket komplext uppdrag, där små felsteg kan få stora konsekvenser för en enskild individ som skildras, men där en saklig och etiskt god rapportering likaväl kan vara till hjälp för den drabbade. Modellen nedan visar hur situationen och händelsens drabbade bidrar till den enskilde journalistens sätt att reagera och vilka handlingar på plats samt publiceringar som blir utfallet av journalistens närvaro på olycksplatsen.

Faktorer som påverkar journalisters arbete vid traumatiska händelser
(ur Englund 2008, sid. 30)

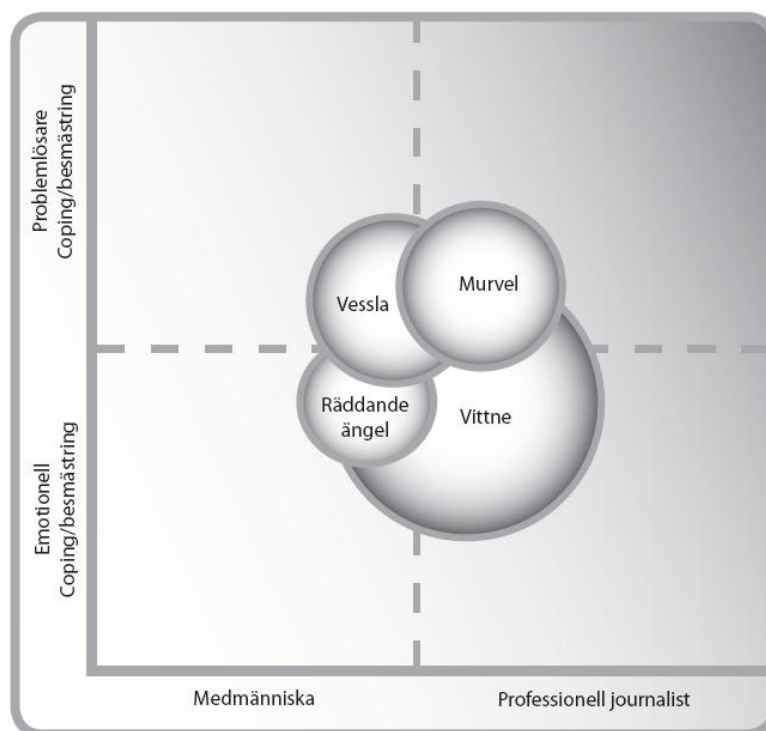
Studien av journalisternas arbete under Göteborgsbranden resulterade i kategorisering av ett antal journalistroller. Konflikten mellan yrkesperson och privatperson – mellan journalist och medmänniska – var ett genomgående tema i journalistintervjuerna.

Journalisters bemästringsstrategier (sätt att hantera den svåra situationen) vid kris och katastrof, har många likheter med hur insatspersonal hanterar dessa situationer. Högst sannolikt finns också likheter med överlevandes bemästring. Några exempel på bemästringsstrategier hos journalister i arbete på olycksplats är; Undertryckande av reaktioner – känslan av att inte få bryta ihop; Distansering och dehumanisering – att leta löpsedelsbilder i stället för att engagera sig känslomässigt i vad som sker; Reglering av exponering – att öka det fysiska avståndet till händelsen för att orka rapportera; Aktivitet för att hindra reflexion – en bemästring som resulterar i överaktivitet i form av extremt många tagna bilder eller onödigt närgångenhet; Underaktivitet – för att skydda sig själv hanterar vissa situationen genom att öka avståndet till händelsen, gömma kameran bakom ryggen samt block och penna i fickan;

Självförstärkande kommentarer – ”jag måste fixa det här”; Kontakt med andra – att ge och få socialt stöd av kollegor och andra, upplevs som mycket viktigt. Allt detta kan sägas vara olika sätt att hantera den svåra situationen. Dels för att uthärda själv, dels för att orka fullgöra sitt uppdrag.

Vid kategorisering av journalisternas bemästringsstrategier under arbetet på olycksplatsen i Göteborg utkristalliserades fyra journalistroller. Dessa påverkas också av hur rollkonflikten mellan god medmänniska och god journalist hanteras, balansen mellan rollerna samt dominansen av den ena eller den andra.

Journalistroller på olycksplats eller katastrofområde

(ur Englund 2008, sid. 262).

Vittnet präglas av både problemlösande och emotionell (känslomässig) bemästring. Drabbas av stora känsloreaktioner men löser problemet. Det journalistiska uppdraget ska utföras professionellt, men inte på bekostnad av en närgångenhet som stör de drabbade. Inte heller på en onödig egen exponering inför obehagliga scener. Det professionella ögonvittnet håller sig på behörigt avstånd från katastrofens epicentrum, men är mycket iakttagande och noterar detaljer att rapportera.

En roll som i stället undertrycker egna reaktioner och främst reagerar problemlösande är *Vesslan*, som reglerar exponeringen för traumat. Detta görs både genom att egen mental exponering regleras inför det outhärdliga, och att yrkesrollen i möjligaste mån döljs för drabbade. *Vesslan* smyger nära händelsen, håller kameran bakom ryggen eller stoppar block och penna i fickan. Söker efter omslagsbilder och kan gärna belönas med ”Årets bild”, men

vill inte störa drabbade i onödan och absolut inte provocera med sin närvaro. Går gärna åt sidan för att testa bländarinställningarna, och tar inte fler bilder än nödvändigt. Vessla-reportern kan framstå som vilken medmänniska som helst – en som kramar om, småpratar, tröstar och lånar ut sin mobiltelefon. Under tiden arbetar Vesslan också professionellt; samlar pratminus och andra anteckningar i minnet, för att sedan skriva ut intervjuer som ingen visste att de gjordes.

Mest problemlösande av alla roller är *Murveln*, som samtidigt helt domineras av att vara god journalist och undertrycker känslan av att behöva vara god medmänniska i denna stund. Murveln håller sig aktiv – ibland hyperaktiv – för att hindra reflexioner kring det som händer. Murvelns främsta bemästringsstrategier är distansering och dehumanisering. Han eller hon kan uppfattas som kall och cynisk, men vill egentligen bara utföra sitt uppdrag. Dock kan hyperaktiviteten yttra sig i onödigt frekvent och urskillningslös fotografering. Murveln kan ibland intala sig att detta egentligen inte händer utan bara är en ovanligt otäck film eller mardröm, som snart är över bara uppdraget är slutfört. Inte sällan hyllas Murveln av redaktionen – ibland med all rätt – för sin fantastiska förmåga att omedelbart fånga löpsedelsbilden eller för en träffsäker intervju med en självutnämnd hjälte eller ett talfört ögonvittne. Men Murvelns aktivitet är ibland bedräglig. Hon eller han kan genom sin extremt problemlösande attityd missa viktiga nyanser, såsom skillnaden mellan en skadad och en död eller mellan en chockad och en samlad person.

Den *Räddande Ängeln* reagerar och bemästrar situationen i huvudsak emotionellt. Söker mycket kontakt med andra, behöver själv socialt stöd och tappar efter en stund nästan helt bort sin journalistiska yrkesroll. Förminskar betydelsen av det professionella uppdraget och betonar för sig själv vikten av att vara god medmänniska. Vill på samma gång hjälpa till och åka hem. Bör, men orkar inte skriva. Känner att ingen kollega förstår, upplever sig som en dålig journalist, men tycker samtidigt inte att det spelar så stor roll just där och då. En artikel eller en bild är en världslig sak i jämförelse med vad som just händer och har hänt. Den Räddande Ängeln mår för stunden bäst av att fungera som god medmänniska, men drabbas efteråt av professionella kval. Kan också ha svårt att få förståelse för sina reaktioner hos arbetsledningen.

Bland de intervjuade reporterna och fotografierna i studien om Göteborgsbranden fanns exempel på alla fyra rollerna. Det är viktigt att vara medveten om att en och samma reporter eller fotograf kan inträda i olika roller vid olika typer av situationer. Det är också möjligt att den som i inledningsskedet av rapporteringen fungerar som Murvel, plötsligt övergår till vara (eller uppleva sig själv som) en Räddande Ängel. En glidning från att i huvudsak varit god journalist till att i huvudsak vara god medmänniska. Eller tvärtom. Utgångspunkten är att journalisten under normala förhållanden är både god medmänniska och god journalist. Men under inflytande av stark akut stress sker glidningar mellan dessa roller. Rollerna innebär inte att vissa journalister alltid reagerar på det ena eller det andra sättet. Snarare kan det illustrera att rollkonflikten är mer omfattande än bara som spänning mellan

god medmänniska och god journalist. Journalisten i människan kan dessutom reagera på några eller alla dessa olika sätt under ett och samma rapporteringsuppdrag.

Roller är ett uttryck för normer. En yrkesroll styrs oftast av en mångfald normsändare och olika slags relationer. En viss norm måste många gånger prioriteras före andra normer, i en viss given situation. I situationen uppstår rollkonflikter och dilemman som den enskilde yrkesutövaren väger mot varandra. Här kan individen välja att fokusera på *en* uppgift eller *en* norm åt gången. Dessa sätt att hantera det journalistiska uppdraget på olycksplatsen, kan vara bra att spegla mot överlevandes upplevelser av samspel med journalister och den rapportering som det journalistiska arbetet resulterar i.

1.3 Pressetik på olycksplats

Kan en fotograferad bild vara ett etiskt övertramp om den inte publiceras? En delikat fråga, som inte har något självklart svar. Lika lite som frågan huruvida det är ett övergrepp att intervjua människor under inflytande av stark stress, även om intervjun inte publiceras eller om individen förblir anonym. En annan fråga är vilken kunskap journalister i allmänhet har för att kunna avgöra vilken drabbad som kan vara tillförlitlig och osårbar nog för en intervju. Efter olyckor och katastrofer beskriver journalister ofta hur de önskade att de kunnat hjälpa de drabbade på något sätt. Ett professionellt samvete kan få fotografen att tänka ”förlåt” när har pressar ner kamerans avtryckare. När bilden är tagen – har fotografen då varit en god journalist men en dålig medmänniska? Många dömer sig själva trots det uppenbara uppdraget att rapportera.

Ett svårt gränsdragningsproblem handlar om vilken bild som kan fotograferas på en olycksplats eller i anslutning till ett katastrofområde, inom ramen för vad det pressetiska regelverket tillåter. En redaktion har också att ta ställning till var de pressetiska besluten ska tas; är det reportern eller fotografen på plats som ska göra urvalet, eller redaktörer och ledning inne på redaktionen? Ett särskilt problem uppstår vid direktsändningar i traditionella etermedier eller via webbradio och webb-TV. Till den yrkesmässiga prestationen på olycksplatsen hör att göra vissa saker rätt, men också att våga avstå från att göra andra. Att avstå från den ännu starkare bilden, eller den för intervjupersonen extremt psykiskt påfrestande intervjun. Men också att våga allt detta, inom rimliga gränser. Ansvar för den enskilde ska vägas mot kravet på rapportering. Bildjournalistiken får en särskilt stor betydelse vid traumatiska händelser. Ibland av godo – andra gånger av ondo. Bilder säger ofta mer än ord när det kommer till starka känslouttryck. Beroende på hur det journalistiska ansvaret hanteras kan detta vara både till gagn och till last för den drabbade och medieexponerade individen.

Pressetik handlar både om vad som görs på plats (agerande) och om vad som blir utfallet av detta (publiceringen). Ofta dras likhetstecken mellan pressetik och publicering, men i de olika delstudierna inom ramen för projektet ”Det dubbla traumat” har också journalisternas agerande och interaktion med

överlevande satts under lupp. Det finns ett antal punkter i det pressetiska regelverket som är av särskilt stor betydelse vid traumatiska händelser som olyckor och katastrofer. ”Respektera den personliga integriteten”, ”Visa alltid offren för brott och olyckor största möjliga hänsyn”, ”Överväg noga publicitet som kan kränka privatlivets helgd”, ”Var varsam med bilder”, ”Vad försiktig med namn”, ”Visa särskild hänsyn mot ovana intervjuobjekt” och ”Visa hänsyn vid fotograferingsuppdrag samt vid anskaffning av bilder, särskilt i samband med olyckor och brott”.

Mycket medierapportering som sker från olycksplatser riskerar att kränka privatlivets helgd. Lösningen är dock inte att avstå från att rapportera, utan att öka medvetenheten och varsamheten i sättet att fotografera och berätta. Vid intervjuer och fotografering överlevande på sjukhus finns betydligt mer utrymme – tidsmässigt och tankemässigt – för reflektion, överväganden och beslut kring hur rapporteringsuppdraget kan genomföras på bästa sätt. Att informera utan att skada. Det bör såväl journalister som sjukvårdspersonal beakta⁵.

Att vara försiktig med bilder är sannolikt svårare än att vara försiktig med namn. Många gånger tycks medierna anse att de skyddat individen genom att ansiktet är till hälften dolt, eller har ”pixlats”, det vill säga dolts med ett slags raster före tryck eller sändning. I realiteten är dock en person identifierbar på många andra sätt än bara genom ”ansiktstavlan”: hår, kläder, accessoarer och omgivning leder ofta fram till igenkännbarhet. När det gäller bildmaterial är radion av naturliga skäl det mest skyddande mediet, men värt att betänka är att även etermedier idag publicerar omfattande bildmaterial, även användargenererat sådant (som läsare, lyssnare och tittare skickat in).

Frågan om anskaffning av material är delikat vid katastrofrapportering. Att intervjuade får information om när och var uttalandet återges är egentligen ett svåruppfyllt kriterium på en olycksplats. Det är inte alltid som journalisten presenterar sig, men å andra sidan återges ofta citat från överlevande utan att deras namn anges. Och även om reportern presenterar sig och informerar den överlevande, så är det inte samma sak som att budskapet verkligen går fram i den kaotiska situation som råder. Man kan säga att det saknas förutsättningar för en rimlig bedömning och ett välgrundat beslut för den drabbade. Den pressetiska punkten ”Visa särskild hänsyn mot ovana intervjuobjekt. Upplys den intervjuade om huruvida samtalen är avsett för publicering eller enbart för information” är därmed svåruppfyllt. Journalisten kan alltid ge information, men vem bär ansvaret för att budskapet uppfattas, och att den drabbades medgivande sker på stabila grunder?

---

⁵ Jämför Englund, m fl (2012) KAMEDO 97, sid 24, 100, 102 och 136.

Kanske är den allra viktigaste regeln: ”Visa hänsyn vid fotograferingsuppdrag samt vid anskaffning av bilder, särskilt i samband med olyckor och brott”. Svårigheten ligger bland annat i tolkningen av den. Vad är rimlig hänsyn, och ur vems perspektiv? Det här är en brännande punkt som borde diskuteras mer inom medieföretagen. En särskild utmaning ligger i den stora andel fotouppdrag vid olyckor och katastrofer som utförs av frilansfotografer och bildbyråer. Här finns ett kommersiellt intresse – liksom hos den lösnummerförsålda kvällspressen men även alla andra konkurrerande medier. Starka bilder säljer, och här krävs hög moral och yrkesmässig mognad för att våga avstå vissa bilder och inslag.

En bärande fråga i projektet ”Det dubbla traumat” har varit hur överlevande upplever att dessa riktlinjer efterlevs av de journalister som arbetat med rapportering från studerade olyckor och katastrofer.

1.4 Stressreaktioner hos överlevande

Allvarliga händelser som katastrofer eller stora olyckor visar sig ofta leda till svår psykisk belastning på kort sikt. Det har bland annat studier av överlevande från Estoniakatastrofen 1994 och tsunamin i Sydostasien 2004 påvisat. Samma studier har samtidigt visat att över tid klarar sig de flesta bättre - utan professionellt stöd och utan några bestående men. Tidigare forskning pekar också på att många får svårare psykiska reaktioner av att överleva en teknisk katastrof än en naturkatastrof. En förklaring kan vara att det vid naturkatastrofer ofta saknas annan syndabock än naturen själv, och att dessa typer av katastrofer mer sällan väcker frågan om det inträffade hade kunnat undvikas. Det finns dock alternativa förklaringar till varför olika typer av katastrofer kan generera olika grad av stressreaktioner. Efter händelser som orsakats av den mänskliga faktorn (exempelvis terroristdåd) studeras ofta mer homogena grupper än vid naturkatastrofer. Många gånger är dessa också i högre grad exponerade för händelsen än vad som är fallet vid uppföljningsstudier efter naturkatastrofer, vilka oftare omfattar stora och disparata undersökningsgrupper, ibland med stor geografisk spridning.

En försvårande faktor för överlevandes akuta och långsiktiga stressreaktioner handlar om förlust. Att samtidigt mista en närstående och överleva själv innebär en ökad belastning för den drabbade. Till detta kommer en mångfald aspekter som påverkar den överlevandes stressreaktioner och bemästringsstrategier. Graden av starka sinnesintryck kan vara en sådan faktor. Stressorer i form av andra människors agerande skulle hypotetiskt kunna vara en annan. Den överlevande är en tydlig aktör på skadeplatsen – en aktör i samspel med andra drabbade, insatspersonal samt privata och professionella ögonvittnen. Uttrycket ”att överleva en överlevnad” vittnar om den kamp som för många startar där katastrofen slutar.

Människor som drabbats av en kris eller katastrof uttrycker ofta att ”det kan inte vara sant”, ”det är som en dröm” eller ”som på film”. Individerna kan känna sig som en åskådare lite vid sidan av det som händer, trots att han eller hon befinner sig mitt i traumat. Samtidigt är det inte helt ovanligt att utveckla ett så

kallat superminne, där den drabbade noterar detaljer med en extrem varseblivningsförmåga.

Ett vanligt reaktionssätt är också överklighetskänsla, vilken ofta går hand i hand med frånvaro av starka känslor. Både drabbade, hjälpare och i förekommande fall mediemedarbetare överraskas ibland av denna frånvaro av känslor. Detta sätt att reagera kan ibland leda till självförebåelser och att individen lastar sig själv för att inte ha reagerat tillräckligt mycket.

En akut stressreaktion kan betraktas som en mycket stark normal psykisk reaktion på en onormal traumatisk belastning. Med internationell terminologi kallas denna *acute stress disorder* (ASD) eller på svenska *akut stressreaktion*. Till normala sätt att reagera på onormala – traumatiska – situationer hör fysiska reaktioner som illamående, kräkningar, skakningar och hjärtklappning. Känslotvingingar som vrede, irritation och konflikter förekommer, liksom hjälplöshet och nedstämdhet. Kognitiva (upplevelsemässiga) sätt att reagera på akut stress kan vara överklighetskänsla, förvirring, minnesproblem och koncentrationssvårigheter. Också beteendet kan förändras i olika riktningar hos olika individer, från överaktivitet till underaktivitet – från undandragande till överdrivet skämtande samt olika former av onormal aktivitet.

Ibland kan en person med uttalad stressreaktion förefalla starkt avstängd och sända vilseledande signaler, något som kan leda till att reportrar och fotografer felaktigt bedömer personen som samlad och ”pratbar”. Den psykologiska termen för detta tillstånd är ”psychic numbing”. En drabbad som utstrålar lugn och oberördhet har kanske inte ännu börjat reagera på händelsen. Tidigare studier har visat att människor som framträtt så lugna och samlade i medierna ibland fått svårigheter att hantera de förväntningar detta skapat kring deras förmåga att hantera händelsen. Journalisters intervjuer med överlevande skulle därför hypotetiskt kunna utgöra en intervention, ett ingrepp. På en olycksplats sker detta under en mycket sårbar akut fas, vid uppföljningsreportage sker det under individens återhämtning och läkning. En överlevande kan, liksom journalisten på plats, reagera både probleminriktat och känslolinriktat (jämför sid. 8 om journalistroller på olycksplatsen).

Mediers närvaro på olycksplatser och i katastrofsituationer är en självklar ingrediens vid olyckor och katastrofer i dagens medietäta och snabbkommunicerande värld. Till journalistikens drivkrafter hör såväl allmänhetens informationsbehov som en medielogik och mediedramaturgi med fokus på dramatiska skeenden och starka nyhetsvärden. Hur medierapporteringen utförs är av stort betydelse för samhällets skydd och beredskap. Dels i förhållande till drabbade individer, dels för hur samhällen (lokala, nationella och internationella) skapar sig en bild av vad som hänt via mediers rapportering. En utmaning för såväl medieföretag, redaktioner och enskilda journalister, är att genomföra en etiskt god och korrekt medierapportering med rimliga hänsyn till de drabbade. Hur ser journalistiken ut som inte skadar den enskilde? Vilka sekundära traumata kan sådan medieexponering innebära för den som drabbas? Och kan rapporteringen i vissa fall också vara till hjälp? Detta är frågor som överlevande själva har svarat på i de olika delstudierna inom ramen för projektet ”Det dubbla traumat”.

2. Överlevande möter journalister

Närvaron av reportrar och fotografer på olycksplatser och katastrofområden väcker olika typer av känslor och reaktioner hos olika individer. Men överlevandes erfarenheter uppvisar ändå liknande mönster vare sig det handlar om en mindre olycka eller en omfattande naturkatastrof. Det finns tre huvudsakliga sätt att uppleva medienärvaron, nämligen som belastande, försumbar eller i vissa fall stöttande. När det gäller överlevandes upplevelser av medier på skadeplats, under en händelses akutfas, är fler negativa än positiva. Journalisternas metoder upplevs ofta mycket närgångna, och drabbade kan känna att intervjuer och fotografering innebär ett ingrepp och potentiellt sekundär traumatisering i ett läge när de redan är sårbara. Okänsliga och oprofessionella möten mellan journalister och drabbade kan därför blir en extra börda och leda till en sänkt motståndskraft för den överlevande. Men motsatsen finns också – där reportrars intresserade frågor upplevs medkännande och stöttande. Exempel finns också på hur journalister lyckas kombinera det professionella uppdraget med att ge en hjälpande hand – praktiskt och psykologiskt. Vid alla de studerade händelserna framträder även en grupp överlevande som ignorerar eller inte störs av, journalister på plats. När det kommer till möten med reportrar och fotografer en tid efter händelsen, blir de överlevandes upplevelser i allmänhet mer positiva.

Till grund för resultaten i detta och följande kapitel ligger intervjuer och enkätundersökningar med ett urval av överlevande från en brandkatastrof (Göteborgsbranden 1998), en färjekatastrof (Estonia 1994), en naturkatastrof (tsunamin 2004) samt två mindre tågolyckor (Nosaby 2004 och Kimstad 2010)⁶.

2.1 Journalisters närvaro som belastning

Att känna sig belastad (kränkt eller provocerad) av journalisters ageranden på olycksplatser, katastrofområden och sjukhus – det är två huvudsakliga teman i de överlevandes berättelser. I enkätundersökningen med tsunamidrabbade hade drygt var tionde person kontakt med någon svensk journalist. I undersökningens population innebar detta mer än 300 personer. Av dessa upplevde 13 procent att journalisternas närvaro var belastande (i ganska eller

---

6 Estoniakatastrofen 1994 (501 omkomna och 51 överlevande från Sverige); Göteborgsbranden 1998 (63 omkomna och 200 skadade); Tsunamin i Sydostasien 2004 (543 omkomna och 1500 skadade från Sverige); en tågolycka i Nosaby 2004 (två omkomna och 54 skadade) samt en tågolycka i Kimstad 2010 (en omkommen och 20 skadade).

mycket hög grad). Tre av tio tyckte att mediernas medarbetare visade bristande hänsyn och bristande respekt för de drabbades tillstånd.

Drygt två av tio tyckte inte att journalisterna uppträdde professionellt.

I alla undersökningarna (Estonia, tsunamin, Göteborgsbranden och tågolyckorna) framträdde en kategori överlevande som upplevde sig kränkta av den journalistiska närvaron. Dessa individer kände sig hjälplösa och sårbara framför kameror, mikrofoner och antecknande reportrar. Exponeringen upplevdes uppslitande och deras förmåga att värja sig begränsad. Vissa beskriver intervjuerna som ett sekundärt trauma i en redan stressfylld situation. En (dåvarande) ungdom från Göteborgsbranden uttryckte hur journalister överträdde privata gränser mer än en gång: ”... det var ganska fel av dem och börja intervjua oss på plats när vi var skadade, samt komma in i våra rum när vi låg på sjukhus”. Flera exempel på finns på att drabbade tvingats avböja intervjuer upprepade gånger, vilket av många upplevts som stötande. Överlevande som skildrat denna typ av upplevelser har också känt att påträngande journalister under den närmaste tiden efter händelsen utgjorde ett hinder för deras psykologiska återhämtning.

Flera exempel ges på att överlevande känt sig provocerade av mediernas närvaro. De uttrycker att de var arga och irriterade. Några kände sig lurade. I fallet Estonia (som tycks statuera med de värsta pressetiska övertrampen) så förekom till och med journalister förklädda till sjukvårdare. Liknande överträdelser har inte exemplifierats i projektets övriga delstudier. Däremot ges flera exempel på att journalister ”snokat runt” (enligt de drabbades utsagor) och dokumenterat människor i deras utsatthet. En fotograf som står vid ambulansintaget och väntar på rätt bild är exempel på en upplevd provokation. En tågpassagerare degraderade en journalist till ”en liten skit” – sannolikt som en bemästringsstrategi för att mildra sin irritation och förminska betydelsen av reporterens närvaro.

Också anhöriga beskrivs ha konfronterats med påstridiga journalister vid flera av händelserna. Återigen berättas de värsta exemplen av Estonias drabbade. ”... det slutade med att min hustru råstarka syster handgripligen kastade ut [TV-teamet] ur huset och sade åt dem att försvinna från gården”. En ofta beskriven vrede handlar om att de drabbade under den akuta fasen på skadeplatsen har svårt att förstå varför journalisterna inte hjälper till i stället för att fotografera och intervjua. I efterhand har de flesta betydligt större förståelse för att journalisterna faktiskt försökte fullgöra sitt uppdrag, medan det i den stunden upplevdes provocerande med alla reportrar och fotografer som intensivt arbetande ögonvittnen.

En kategori överlevande upplevde sig belastade av mediernas närvaro men ställde ändå upp på intervjuer när de tillfrågades. En person säger ”i det skedet hade jag inte riktigt koll på någonting, utan jag ställde upp”. I efterhand kan dessa personer som ”lydigt och oreflekterat ställde upp” känna ånger, och även en besvikelse över att ha blivit utnyttjade i ett mycket sårbart tillstånd.

2.2 Journalisters närvaro som försumbar

Ett anseeligt antal drabbade från de studerade händelserna har uppgett sig vara i det närmaste oberörda av mediernas närvaro. Detta kan ha flera förklaringar. I synnerhet vid katastrofer som har stor geografisk utbredning och stor spridning av de drabbade, är det inte alla som kommit i kontakt med medier. Men även bland dem som sett och kanske samtalat med journalister så finns det många som tyckt att detta var en försumbar del av den för övrigt hemska situationen. Till detta kan också finnas flera skäl. Många har haft fullt upp med sig själva – av fysiska skador och/eller psykisk påverkan. Några har varit upptagna med att hjälpa andra.

Vissa överlevande finner det så naturligt med journalister på olycksplatsen att de inte ”gör någon affär av det”. Andra beskriver ett aktivt avståndstagande från journalister på plats.

2.3 Journalisters närvaro som stöd

Ibland kan journalisten vara en av de första personer som en skadad eller på annat sätt drabbad person får kontakt med efter en olycka eller katastrof. För flera kan dessa kontakter och intervjusituationer innebära värdefull medmänsklig närhet – ett stöd och en bekräftelse. Det finns en del som pekar på att denna funktion blir mer framträdande när det handlar om händelser långt hemifrån. För en svensk tsunamiöverlevande i Thailand kan kontakten med en landsman (journalist eller ej) snabbt utvecklas till en relation. Journalisten blir till en omtänksam lyssnare. Ibland visar det sig att båda parter har behov och nytta av denna kontakt. Dock är det ett pund som journalisten måste förvalta med omsorg och försiktighet. Gränsen kan vara hårfin mellan förtroende och utnyttjande. Överlevande som förmedlat denna typ av beskrivningar har också uttryckt en stor förståelse för mediernas uppdrag – vissa gånger en ren tacksamhet.

Journalister som erbjudit hjälpande händer exemplifieras i de flesta delstudierna. I något fall har reportrar beskrivits i termer av betjänt eller serviceman; han eller hon har handlat mat, köpt dricka och så vidare. De drabbade uttrycker i allmänhet tacksamhet inför dessa handlingar. Det kan dock finnas anledning att flagga för risken att den typen av kontaktskapande kan ha till syfte att etablera en relation som är tänkt att leda till ett reportage eller liknande. Om villkoren är klara och inget ”utnyttjande” sker, så skänker sannolikt denna hjälpsamhet lindring för den drabbade. Möjligen också för den hjälpande journalisten.

När det gäller ”uppföljningsjournalistisk” veckor och månader efter händelsen, har flera drabbade förmedlat att samspelet med medierna känns helt annorlunda än under akutfasen. Bland kommentarerna från Stödcentrum-medarbetarna som ansvarade för medierelationer mellan ungdomar och

---

journalister efter Göteborgsbranden, framkom synpunkter som att journalister i de flesta lägen var följsamma, och att de oftast tog rimliga hänsyn. ”De allra flesta uppträdde professionellt och respektfullt”. Det påpekas också att vissa journalister följde ungdomarna och krisarbetet under lång tid. Ett par personer framhåller att också journalister själva kunde bli mycket berörda av att arbeta med händelsen. En av kommentarerna framhåller en särskilt stark situation: ”Vid ett tillfälle blev en inbjuden journalist så berörd att han började gråta inför oss och ungdomarna. I den stunden blev vi människor som delade något smärtsamt mer än våra yrken eller roller. Ett fint minne”. Från ett synsätt på ”medierna som fiende” övergick Stödcentrum i Göteborg till att se ”medierna som vän”. Stödpersonalen fanns ofta fanns med i bakgrunden vid intervjuer och inspelningar.

3. Överlevande om medierapportering och egen exponering

I ett vidare perspektiv kan medierapporteringen från olyckor och katastrofer bidra till att ge drabbade individer en känsla av sammanhang. En stor fråga för många drabbade är hur mediernas rapportering skulle kunna blir lite mer stöttande och lite mindre belastande. På motsvarande sätt som för överlevandes upplevelser av journalister på olycks- och katastrofplats, så kan deras erfarenheter av själva medierapporteringen (och i förekommande fall egen exponering) indelas i tre kategorier: Medierapporteringen som belastning, som stöd eller som något ganska försumbart.

3.1 Medierapporteringen som belastning

För flera överlevande blir medierapporteringen ett sekundärt trauma. Att titta på TV, lyssna på radio, läsa tidningar uppges av många ha varit alltför smärtsamt den närmaste tiden efter händelsen. ”Smygtagna” foton är också något som uppges vara integritetskränkande. En Estoniaöverlevande beskrev hur det kändes att hitta sig själv på tidningens förstasida i samband med förflyttning från en räddningshelikopter. Att under färden från ett sjukhus till ett annat se raden av löpsedlar om katastrofen man just har överlevt - och känslan att vilja stänga av TV:n och radion för att ”nu orkar jag inte se och höra mer” – den delas av många. Vissa personer börjar ta till sig medierapporteringen efter veckor och månader. Några orkar fortfarande inte – efter år och årtionden – dra ut skrivbordslådan med artiklarna eller öppna locket till lådan på viden med alla pressklipp och videokassetter. Ytterligare några orkar idag ta del av viss rapportering om händelsen, men inte något där de själva medverkar i text, bild eller etermedieinslag.

Några av dem som upplevde mediernas närvaro som en belastning var snarare irriterade än kränkta och sekundärt traumatiserade. Irritationerna kunde handla om allt från att medierna förvrängt buskap till att de skrivit rena felaktigheter – att personer tillskrevs uttalanden som de aldrig fällt.

För vissa individer har medierapporteringen lett till att deras ”överlevandeidentitet” blivit befäst på ett sätt som inte alltid är så bra för den psykologiska återhämtningen.

3.2 Medierapporteringen som försumbar

En andel av alla överlevande har uttryckt att de inte fäste något större avseende vid medierapporteringen efter den aktuella händelsen. Inte heller på längre sikt är det alla som är intresserade av att ta del av mediernas rapporter. Några har kanske inte ens vetskap om huruvida de blev medieexponerade eller ej, och flera säger sig inte bry sig om vilket. Några såg sig själva i tidningen, men reagerade inte så mycket på det, utan fann det naturligt att medierapporteringen förekom – och även att de själva var en del av den.

3.3 Medierapporteringen som stöd

Om mötet med journalister på olycksplatsen upplevdes svårt av de flesta, så är det desto fler som ställer sig positiva till själva resultatet av mediernas arbete. Att ta del av medierapporteringen blir för många en viktig källa till information. Om olycks- eller katastrofdagen var "ett svart hål" så bidrar mediernas bilder och berättelser desto mer till att förklara orsaker, sammanhang och konsekvenser. Det överkliga blir lite mer verkligt. Medierapporteringen utgör viktiga bitar i det pussel som varje individ försöker lägga. Vissa har "slukat" allt som kommit i deras väg, medan andra varit mer restriktiva mediekonsumenter. Många anger också medierapporteringen som ett viktigt stöd för anhöriga, vilket både hjälper den anhörige i sig och förståelsen mellan denna och den drabbade. För några – även anhöriga och stödpersoner – fungerar än idag sparade pressklipp och inslag som "terapi" att gå tillbaka till. Ibland blir det en känslomässig trigger "Jag läser fortfarande allt jag råkar på om branden med en högre puls än vanligt". En betydande andel överlevande beskriver medierapporteringen som en rent läkande faktor. De kan känna tacksamhet för all den dokumentation som finns: "Jag skulle inte ha kommit så här långt om det inte hade varit för dessa pressbilder".

4. Medier och överlevande – samspel i kris

4.1 Sammanfattande slutsatser

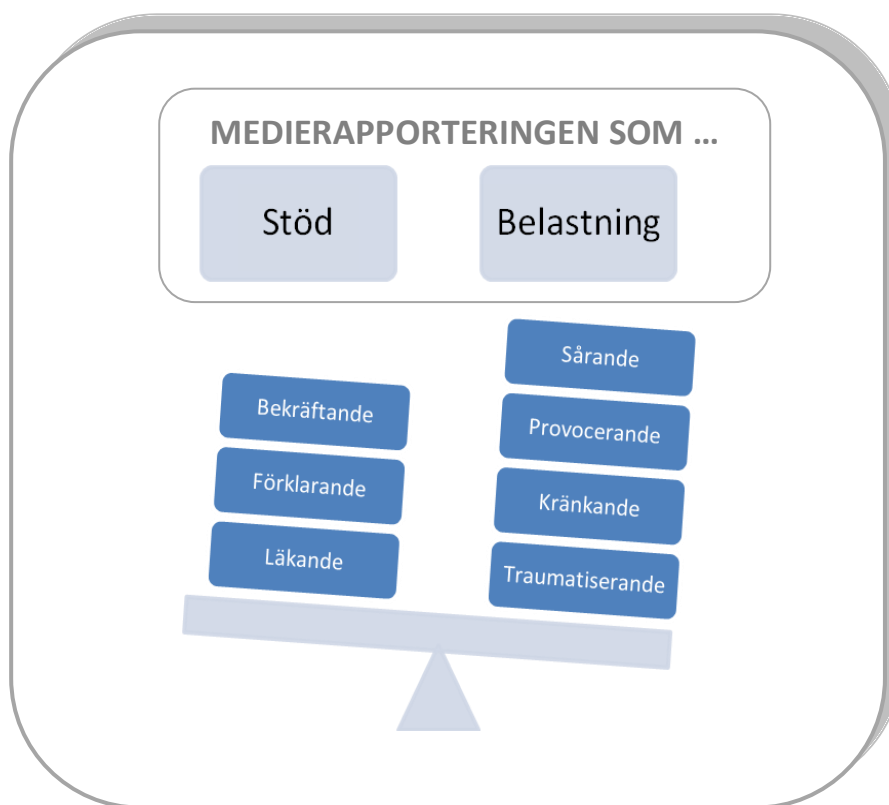
Projektets syfte var att undersöka överlevandes upplevelser av möten och samspel med journalister på skadeplats och i samband med uppföljningsintervjuer, samt deras upplevelser av innehållet i medierapporteringen och i förekommande fall egen medieexponering. Ett tydligt mönster har genomgående visat sig i de olika delstudierna, nämligen att drabbade kan uppleva dessa företeelser mycket olika. Från övervägande positivt till övervägande negativt. Dessutom framträder i alla studier en kategori som inte uppmärksammats i tidigare forskning, nämligen de ”oberörda”. Av olika skäl kan vissa individer antingen ignorera eller förminska betydelsen av journalisternas närvaro. Vad gäller själva medierapporteringen – publiceringarna – så avstår vissa individer helt från att konsumera medier tiden efter händelsen. Aktivt eller passivt väljer de att inte ta del av sådant som publiceras om olyckan eller katastrofen.

De negativa upplevelser kring medierapportering som rapporterats i detta projekts olika delstudier, representerar också en bild som tidigare framkommit i forskningsrapporter och statliga offentliga utredningar efter katastrofer. De mest kritiska rösterna från överlevande gällande mediernas agerande och publiceringar hördes efter Estoniakatastrofen 1994. Detta bekräftas av intervjuerna i uppföljningsstudien. Estoniarapporteringen präglades av starkt negativa uttalanden om hur medierna arbetade – inte minst på sjukhusen. ”Den där presskonferensen var som att släppa ut folk på en torgmarknad”, berättar en person. Flera drabbade säger sig ha använt medierna som ”en första debriefing”, vilket antyder faran i ett förespeglas ett medmänskligt samtal utan att den drabbade i stunden kan överblicka konsekvensen av att detta sänds och trycks med stor spridning. I likhet med övriga studier var dock de drabbade mer positivt inställda till rapporteringen som följde på längre sikt.

Tidigare krispsykologiska studier, exempelvis från skolskjutningar i Finland, har visat att överlevande och ögonvittnen upplevt medieintervjuer som ett ytterligare stresspåslag. Detta överensstämmer med resultaten från de nu redovisade undersökningarna. Under akutfasen av en traumatisk händelse säger sig många ha önskat att journalisterna skulle hjälpa till i stället för att bevittna och rapportera. Skadade och andra drabbade har svårt att se på journalister som yrkesmänniskor i det läget, och upplever ibland stor frustration över att ”de är där i fel ärende”. Detta är också en tendens som visat sig i tidigare studier.

Intressant är att samma individer som upplever det svårt belastande att samspela med journalister, i ett senare skede kan ställa sig väldigt positiva till

medierapporteringen. På lång sikt är det mycket lättare att se poänger med publiceringarna. "Lådan på vinden" med alla sparade artiklar är för många en värdefull skatt att förvalta – även om de i praktiken aldrig någonsin kommer att låta på locket till just den lådan. Samspelet mellan medier och drabbade kan därför illustreras genom nedanstående "gungbräda". För vissa individer väger de positiva upplevelserna tyngre, medan det för andra är betoning på negativa erfarenheter. En kategori individer ligger helt i mitten och har en slags jämvikt i känslorna inför mediernas agerande och publiceringar i anslutning till den allvarliga händelse de varit med om. Självklart kan också olika upplevelser väga olika tungt. En enda starkt negativ erfarenhet kan överskugga mycket av det positiva. Beroende på i vilken fas frågorna ställs till den drabbade kommer "brädan" nedan att tippa åt olika håll. Detsamma gäller skillnader i upplevelser från möten med journalister på olycksplatser, katastrofområden och sjukhus – jämfört med publiceringar i press, radio och TV.

Exempel på överlevandes upplevelser av medierapportering som stöd respektive belastning.

Figuren illustrerar hur upplevelser av samspel med journalister på skadeplats kan utfalla i en händelses akutfas. "Gungbrädan" och dess komponenter ser olika ut – och får olika lutning – vid olika typer av händelser och vid olika faser (tidpunkter) efter den aktuella händelsen.

Tendenserna som framträtt i de nu redovisade studierna har likheter med hur journalister som grupp beskrevs i en tidigare amerikansk studie, nämligen som antingen påfrestande eller medkännande. Överlevandes beskrivningar av hur de upplevt reportrar och fotografer i arbete kan också relateras till de tidigare nämnda journalistrollerna (sid. 8). "Murveln" kan kopplas till de drabbades

upplevelser av rapporteringen som belastande. ”Räddande Ängeln” står för ett arbetssätt som många drabbade upplever som ett stöd. Noteras bör att detta är en roll som journalister i mycket sällsynta fall intar (eller rättare sagt påtar sig) och som innebär att det professionella uppdraget i det närmaste överges. Det senare kan betraktas som problematiskt. ”Vittnet” och ”Vesslan” är två journalistroller som varken upplevs särskilt belastande eller stöttande för drabbade på plats. Dessa kan därför relateras till den tredje kategorin; de som tycker journalistnärvaron och mediernas publiceringar är försumbara i det stora hela och ignorerar eller inte noterar mediernas aktivitet.

Sammanfattningsvis kan svaret på frågan ”Innebär medierapporteringen av överlevande ett dubbelt trauma för de drabbade?” sägas vara ”Nej, inte nödvändigtvis – men för vissa individer i vissa sammanhang, ja”. Alla projektets delstudier – från de stora katastroferna till de mindre olyckorna - pekar i samma riktning: Generellt upplever de flesta överlevande journalisters omedelbara närvaro på olycksplatsen som mer belastande än de publiceringar som sedan följer i medierna. Intervju- och fotograferingstillfällen upplevs också mycket mer belastande under de första timmarna på en olycksplats eller ett katastrofområde, än i reportage och inslag som publiceras när en längre tid har avlöpt efter händelsen. Dessa resultat samstämmer med aktuell forskning om individens återhämtning efter katastrofer, bland annat förklarat av neurobiologiska faktorer. Under akutfasen av en traumatisk händelse har individen närmare till upprördhet än efter en tid, då bilden av händelsen hunnit bli ”processad”, och ett mer ”ordinarie” omdöme påverkar upplevelsen av situationen.

4.2 Några tankar om funktionell medierapportering i kris

Medierna behöver sina ögonvittnen. Överlevande, anhöriga och den breda allmänheten efterfrågar ofta mediernas berättelser. Många gånger visar sig just medierapporteringen bidra med viktiga pusselbitar som ger direkt och indirekt drabbade - ibland hela nationer – information de behöver för att skapa sammanhang och mening kring det inträffade. Avgörande för utfallet är att rapporteringen genomförts med sakliga och etiska förtecken. Av omvärlden uppfattas medierapportering från katastrofer ofta – utöver det konkreta informationsinnehållet - ha funktionen att knyta samman människor, frammana publikens empati och fungera gemenskapsskapande inom och mellan nationer. Medierna betraktas då som en slags tröstare och kollektiva krishanterare – en godhetens förkämpar. Denna förtröstan sprids ofta parallellt med närgången nyhetsrapportering och uppslitande bilder. Samtidigt som pressetiska övertramp begås lyckas medierna ändå ofta bidra till att skapa en känsla av trygghet. Det blir inte vi *mot* dem utan vi *och* dem. Hela den norska nationens sätt att reagera på 22 juli-händelserna i Oslo och på Utøya

2010, var exempel på en sådan mekanism⁷. Denna anda kan visa sig lokalt, nationellt eller transnationellt, och andra tydliga exempel i medierapporteringen fanns efter Göteborgsbranden 1998 och Tsunamin 2004. Direktsända medier ger i större utsträckning än andra en här-och-nu-känsla, vilken sannolikt stärker rollen som aktiv tröstare. Bildjournalistiken bidrar också till att öka känslan av personlighet, intimitet och identifikation.

Tidigare studier har visat att medier kan inta en stark krishanterande roll genom att låta förtroendeingivande talesmän uttala sig. Att däremot ge drabbade mycket utrymme för känslouttryck och detaljerade beskrivningar är mer "riskfyllt" för individens krishantering, eftersom det ökar exponeringen av den enskilde. Rapporteringen genererar inte alltid gemenskap, trygghet och stöd. Till skillnad från myndigheterna har medierna ingen skyldighet att vara uthålliga i sin rapportering och information. Myndigheternas uthållighet måste därför vida överstiga mediernas. Kanske kan man betrakta medierna som en effektiv startknapp och som inledningen på en process där myndigheterna måste följa upp. Denna fördel kan dock snabbt vändas till nackdel om rapporteringen i stället får krisen att expandera utöver vad som är rimligt och rationellt. Exempel på sådana situationer fanns i rapporteringen kring svininfluensan, och före det fågelinfluensan, där medierna snarare skapade panik än bidrog till kollektiv krishantering. Också vid mindre omfattande och mer geografiskt begränsade traumatiska händelser kan ett helt lokalsamhälle påverkas av medierapporteringen, och mediernas publiceringar kan potentiellt bidra till sekundära trauman hos individer och lokalsamhällen.

Både medier och myndigheter är i behov av verktyg för lärande från kriser. Ett synsätt utgår från kriser som triggers för lärande både på individ- och organisationsnivå. Också hindren för lärande är av vikt i sammanhanget. Missförstånd, bristande källkritik, intressekonflikter och så kallat destruktivt lärande kan försvåra lärprocesserna. Ett visst kollegialt lärande sker dock alltid efter stora mediehändelser som kriser och katastrofer. Svårigheten i lärprocesser från allvarliga händelser är att varje händelse är oförutsägbar. Varje situation är unik och den största delen av arbetet måste ske utifrån improviserade förhållanden.

Medierna är en naturlig och viktig aktör i samband med olyckor och katastrofer. Ett rimligt mål för framtiden är att öka mediernas och journalisters kunskap om normala stressreaktioner hos överlevande, samt vilka potentiella konsekvenser det kan få för individen om medierna uppträder ovarsamt. Frågan är inte om medierna har på skadeplatsen att göra, utan hur de bör arbeta när de är där. De kunskaper som föreliggande projekt har genererat bör också vara användbara för stödpersoner och andra aktörer i anslutning till traumatiska händelser.

---

⁷ Jämför Englund m fl (2012) KAMEDO 97, sid. 128.

4.3 Avslutande kommentarer och råd

Några tydliga tendenser framträder i de delstudier som tillsammans bidragit till att besvara projektets syfte och frågeställningar. Den ena är att journalisters närvaro på olycksplatsen kan vara svår att hantera för individer som just har upplevt en starkt traumatisk händelse och befinner sig mitt i ett kaos av akut stress, förtvivlan, förvirring, sorg och kanske även förlust. Att i det läget mötas av fotografer med kameran i högsta hugg och reportrar med block i handen kan självklart upplevas mycket utmanande och provocerade. Kommentaren från en överlevande om att ”de borde hjälpa till i stället för att ta en massa bilder på oss” är representativ för många. Att denna situation är påfrestande också för journalisterna själva har framgått av tidigare studier. Slutsatsen är föga överraskande, och snarast bekräftande. Samtidigt visar flera av svaren i enkäter och intervjuer att inte alla överlevande berörs av mediernas närvaro. Förklaringarna kan vara flera: alltifrån att alla sinnen är upptagna av annat till att journalisterna ses, men ignoreras. I det sammanlagda kaoset kan närvaron av journalister möjligen upplevas som ett försumbart problem.

Vad som kanske är mer intressant – och framförallt trösterikt för alla parter – är att den del av medierapporteringen som tar vid efter akutfasen – under bearbetnings- och återhämtningsfas har betydligt fler positiva ingredienser: En läkande möjlighet att få göra sin röst hörd; respektfullt bemötande som blir viktigt och stärkande; att få känna sig sedd och betydelsefull; viktiga pusselbitar för känslan av sammanhang och förståelsen av det inträffade. Kort och gott: en hjälp i sorgearbetet. Ett konstruktivt exempel på hur stödpersoner kring överlevande kan vända medietrycket från belastande till stöttande exemplifieras av medarbetare på Stödcentrum i Göteborg. Att se medierna som vän i stället för fiende fick positiva effekter på rapporteringen. ”Jag lärde mig ett annat sätt att arbeta. Vi hittade också de duktiga journalisterna vi ville samarbeta med. Vi såg vad de skrev och blev mer aktörer än jagade”, säger en av medarbetarna. Detta förhållningssätt kom sedan att gälla när Stödcentrum agerade ombud för ungdomar från branden som medierna ville intervjua.

Några sammanfattande råd kan slutligen framhållas. I synnerhet är dessa riktade till journalister och stödpersoner med uppdrag vid olyckor, kriser och katastrofer:

1. Särskild varsamhet krävs vid medienärvaro och medieexponering av skadade överlevande på olycksplats eller sjukhus. Medieexponeringen sker ofta ofrivilligt, vilket kan upplevas djupt integritetskränkande och publicitetsskadande. Individer som just överlevt en katastrof har mycket svårt att överblicka konsekvenserna av mediemedverkan, och ”ett ja är inte alltid ett ja”.
2. Väl genomförda uppföljande reportage med drabbade kan fungera som en läkande del av krisbearbetningen. Under förutsättning att rapporteringen är sann, relevant och inte kränkande kan det kännas

tillfredsställande att få göra sin röst hörd, att få bli sedd och bekräftad. Rapporteringen bör dock genomföras med största varsamhet, och om den överlevande är barn eller ungdom är det värdefullt om personal med krisstödande funktion finns med före och/eller under intervjutillfället. När det gäller barn och yngre ungdomar bör intervjuer föregås av föräldrars medgivande⁸.

3. En ansenlig andel överlevande i det nu redovisade projektet upplevde både journalisters agerande och själva rapporteringen som belastande. Mot bakgrund av detta finns det skäl att påminna om en rekommendation som förekommit i tidigare forskningsrapporter och statliga offentliga utredningar. Redan i slutbetänkandet "Lära av Estonia" (SOU 1999:48, sid. 15) formulerades en rekommendation om att svenska journalistutbildningar borde innehålla moment om "katastrofpsykologi" (i vissa rapporter ersatt av "katastrofjournalistik") för att "... förbättra mediernas förutsättningar att bemöta drabbade och personligen berörda vid och efter katastrofer samt stora olyckor". Analysgruppen rekommenderade också att möjlighet till fördjupning och fortbildning skulle erbjudas i dessa ämnen för redan yrkesverksamma journalister. Mycket talar för att behovet kvarstår, även om det yrkesinterna kunnandet på området kan sägas ha ökat betydligt de senaste två decennierna.
4. Det är viktigt att försöka se långsiktigt på medierelationer som etableras vid kris och katastrof. I undersökningen om Göteborgsbranden beskriver en av medarbetarna vid dåvarande Stödcentrum att i synnerhet perioden som följde efter akutfasen bidrog till något positivt. Flera ungdomar fick hjälp att uttrycka sina upplevelser genom medierna, och de hade god hjälp i sitt sorgearbete av detta. Det blev till och med svårt för vissa ungdomar när strålkastarljuset släcktes och uppmärksamheten blev mindre. Men samspelet med journalisterna värderas högt: "Mitt intryck såhär 13 år senare är dock att de var viktiga och att många kände sig sedda och betydelsefulla". På flera sätt upplevdes medierapporteringen – förutsatt att den var väl utförd - ha haft goda effekter på ungdomarnas bearbetning: "Många drabbade av branden kom från grupper som vanligtvis inte får sin röst hörd - nu fick de berätta sin historia och blev respektfullt bemötta. Viktigt och stärkande".

Detta trösterika exempel får avsluta sammanfattningen av en mycket spännande projektperiod.

---

⁸ Jfr Englund m fl (2012) KAMEDO 97, s. 128.

Läs mer:

Resultat från projektet "Det dubbla traumat" kommer i huvudsak att publiceras från hösten 2012 och framåt.

Kommande, 2012:

Englund, L; Forsberg, R & Saveman, BI (submitted, 2012), "Media coverage as help and harm after traumatic events – survivors' experiences".

Angränsande rapporter (utanför postdokprojektet men med koppling till dess syfte):

Englund, L (2011) Medierna och ungdomarna vid Göteborgsbranden 1998. En retrospektiv undersökning om överlevandes och krisstödjares upplevelser av medierapporteringen . Projektrapport till Wilhelm och Martina Lundgrens Vetenskapsfond 2.

Englund, L, Eklund, A, Michel, P-O, Riddez, L & Örtenwall, P (2012) *KAMEDO-rapport 97: Bombattentatet i Oslo och skjutningarna på Utøya i juli 2011*. Stockholm: Socialstyrelsen.

<http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2012/2012-8-6>

(Rapporten utgjorde också bidrag till rapporten från norska 22julikommissionen (2012) <http://www.22julikommissionen.no/Rapport>).

Tidigare studier av relevans, om journalisters arbete vid olyckor och katastrofer:

Englund, L (2008) Katastrofens öga – en studie av journalisters arbete på olycksplats. Doktorsavhandling vid Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG), Göteborgs universitet (finns även som förlagsutgåva i kartonnage: Englunds Förlag, 2008).

Englund, L (2000): "Det journalistiska arbetet. Erfarenheter av ett svårt uppdrag" i Larsson, L Å & Nohrstedt, Stig Arne (red) (2000) Göteborgsbranden 1998. En studie av kommunikation, rykten och förtroende. Stockholm: SPF.

För uppdaterad publikationslista, där kommande publikationer läggs till efter hand, se följande webbadresser:

Karlstads universitet, Avdelningen för medie- och kommunikationsvetenskap, (presentation av forskare och forskning):
<http://www.kau.se/media/var-forskning/forskare-och-forskningsfragor>

Liselotte Englund Media AB:

http://www.englundmedia.se/s_publicerat.php

http://www.englundmedia.se/s_traumajournalistik.php

